

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 4	Стр. 1507-1534	Ниш	октобар - децембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.74:323.1(497.113)

Originalan naučni rad

Primitljeno: 17.12.2011.

Revidirana verzija: 26.06.2012.

Dragan Koković

Dušan Ristić

Univerzitet u Novom Sadu

Filozofski fakultet

Odsek za sociologiju

Novi Sad

KULTURNE RAZLIKE, ETNIČKE GRANICE I ETNIČKA DISTANCA: ISTRAŽIVANJE U VOJVODINI*

Apstrakt

U radu se pristupa analizi pojma etniciteta i etničkih identiteta koja uvažava teorijske domete interakcionističkog pristupa Fredrika Barta, posebno njegovu otvorenost i teorijsku inkluzivnost. Etnicitet i etnički identitet se tumači kao posledica društvenog procesa uspostavljanja etničkih granica. Etnički identitet se ne posmatra kao svojstvo koje je inherentno određenoj etničkoj grupi, već kao kontinuiran proces društvene polarizacije i dihotomizacije. Ovako postavljena problematika otvara i pitanje geneze etničkih sukoba, u kojima određene vrste simboličkih suprotnosti i razlika, proizvode izvesne društvene suprotnosti i konflikte. U radu se ističe značaj potrebe za priznanjem, jer se zahvaljujući takvoj perspektivi, složeni pojam etniciteta može operacionalizovati i razumeti kao jedan od mogućih načina na koji društvo postavlja granice i razlike koje su važan temelj za nastanak kolektivnih identiteta. U tom smislu, društveni sukobi se posmatraju kao društveni procesi u kojima se mogu prepoznati normativni zahtevi različitih etničkih grupa kao strukturni element u odnosima uzajamnog (ne)priznavanja. U drugom delu rada su predstavljeni rezultati istraživanja etničke distance u Vojvodini uz tumačenja koja se zasnivaju na zaključcima iz teorijskog dela rada.

Ključne reči: kulturni identitet, etnicitet, etnička granica, etnička distanca, Vojvodina

kokovic@ff.uns.ac.rs

* Rad je rezultat istraživanja na projektu „Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije“ broj 179013, koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Rad je rezultat istraživanja na projektu „Promene u društvenoj strukturi i pokretljivosti kao činioci evropskih integracija Republike Srbije, sa posebnim osvrtom na AP Vojvodinu“, broj 179053, koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

CULTURAL DIFFERENCES, ETHNIC BOUNDARIES AND ETHNIC DISTANCE: RESEARCH IN VOJVODINA

Abstract

In this paper, the authors approach the analysis of the notion of ethnicity and ethnic identity with a recognition of the importance of the symbolic-interactionist perspective of Fredric Barth's notion of ethnic groups, with a particular emphasis on its openness and inclusiveness. Ethnicity and ethnic identity are interpreted as the social processes of establishing boundaries. Ethnic identity is not interpreted as a cultural content that is inherent to ethnic groups, but as a continuous process of social polarization and dichotomization. Authors raise the question of the genesis of ethnic conflicts as a consequence of symbolic oppositions and different value orientations among ethnic groups. The paper stresses the importance of recognition for different ethnic groups, both on the theoretical level and as a way of operationalizing the notion of ethnicity, as a society's way of setting the boundaries and differences that are important as a foundation for the emergence of collective identities. In this sense, ethnic conflicts are interpreted as social processes in which we can recognize the normative requirements of the different ethnic groups as a structural element in the relations of mutual (non)recognition. In the second part of the paper, the authors present the results of a research study of ethnic distance in AP Vojvodina, with interpretations and conclusions based upon the argumentation from the theoretical part of the paper.

Key Words: Cultural Identity, Ethnicity, Ethnic Boundaries, Ethnic Distance, Vojvodina

UVOD

Potreba da se objasni jedan specifičan splet društvenih i kulturnih obeležja, promene koje se dešavaju na nivou kolektivnih identiteta i društvenih odnosa u celini, zahvaljujući tendencijama u određenim društvenim sferama, ogleda se u važnosti pojma i teorijama o etnicitetu. Relevantne rasprave u sociološkoj literaturi koje su posvećene ovim problemima, doprinele su tome da se određeni aspekti etniciteta razjasne i rastumače. Sa druge strane, upravo zbog postojanja brojnih i dijametralno suprotnih stanovišta kada je u pitanju sociološko objašnjenje ovih problema, čini se da je pojam etniciteta sve više zamagljen i da, često, rasprave postaju difuzne i vode u teorijske tesnace.

Da je etnicitet višestran i složen fenomen, pokazuju istraživanja u kojima se ističe da je moguće izdvojiti bar osam različitih (najuticajnijih) socioloških pristupa problemima etniciteta (Malešević, 2009). Promenljiva priroda etničkih odnosa i ambivalentnost pojma etniciteta, smatra Siniša Malešević (2009, str. 287) izrodile su mnoštvo krajnje neuporedivih analitičkih stanovišta. Ono što se ipak može izvesti kao

specifikum sociološkog pristupa, jeste da se naglasak stavlja na *etničke odnose* kao tip društvenih odnosa.

U svakodnevnoj upotrebi, etnicitet je skoro uvek povezan na neki nespjecifican način sa zajedničkim poreklom i precima, od kojih su izvedene zajedničke osobine članova etničke grupe (Hobsbaum, 1996, str. 73). Reč *eticitet* potiče od starogrčke reči *ethnos*, koja je po svemu sudeći, „označavala čitav niz situacija u kojima neki kolektivitet ljudskih bića zajedno živi i dela i koja se danas najčešće prevodi kao „narod“ ili „nacija“ (Dženkins, 2001, str. 19).

Kategorijalno pripisivanje i organizovanje društvenih odnosa na osnovu navodnih suštinskih kulturnih razlika, anglosaksonske društvene nauke tretiraju pojmom etniciteta (*ethnicity*) (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 15). Značaj pojma etnicitet nije samo u tome da posvedoči o postojanju etničkih grupa, već da ih postavi kao nešto problematično: da se dovede u pitanje nastanak, oblik i svrha jednog socijalnog entiteta, onoga čime se etnička grupa obično definiše, a ima svoj uzrok u društvenim odnosima.

Većina autora „etničku renesansu“ (*ethnic revival*) tumači kao odgovor na disfunkcije koje se javljaju u modernim društvima (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 85). Istraživanja o etnicitetu su posredno, objašnjavajući ovaj fenomen, pokušavala da objasne neke od najžešćih etničkih sukoba koji su se dešavali proteklih decenija, pa i ranije (Kuper, 2007; Sen, 2007; Sokolović, 2006).

Mi ćemo se u ovom radu najviše baviti jednom teorijskom interpretacijom etniciteta koju je razvio norveški antropolog Fredrik Bart (Bart, 1997) da bismo istražili određene mogućnosti takvog i njemu sličnih pristupa u objašnjenju i tumačenju etničke distance i etničkih sukoba kao oblika društvenih odnosa. Naglasak će svakako biti na sociološkim aspektima etniciteta, a pokušaćemo da istaknemo neka opšta sociološka obeležja, odnosno prednosti i nedostatke Bartovog pristupa. Na primeru konkretnih, empirijskih podataka koji su prikazani u drugom delu rada i koji predstavljaju rezultate istraživanja etničke distance među najbrojnijim nacionalnim zajednicama u Vojvodini, pokušaćemo da operacionalizujemo neke od zaključaka teorijskog dela rada.

ETNICITET KAO DRUŠTVENA ORGANIZACIJA KULTURNIH RAZLIKA

Dobru polaznu osnovu za tumačenje etniciteta kao *društvene organizacije kulturnih razlika* predstavljaju ona shvatanja istraživača koji nastoje da naglase univerzalnost društvenih područja u kojima se etnicitet može prepoznati. Etnicitet se može posmatrati kao „univerzalna dimenzija odnosa među ljudima, a ne kao fenomen svojstven grupama koje zdrav razum definiše kao ‘etničke’” (Putinja & Stref-Fenar, 1997,

str. 25; Brubaker, 2004, str. 8). Takvom interpretacijom se istovremeno dovode u pitanje navodno stabilni i homogeni karakteri grupne pripadnosti i solidarnosti sa jedne strane, a sa druge ističe heuristička vrednost ovog pojma koji dopušta da se u međusobnu vezu dovedu fenomeni koji su naizgled sasvim različiti (npr. tribalizam u Africi, jezički sukobi u Kvebeku, multikulturalizam u Maleziji, itd.). U tom smislu, smatra Koen, pojam etniciteta bi izražavao jedinstvo jednog univerzalnog i sveprisutnog društvenog fenomena na koji se može naići kako u razvijenim, tako i u nerazvijenim zemljama – u prošlosti i sadašnjosti (1997, str. 31).

Etnički identitet se izgrađuje na osnovu *razlike*, dok je sadržaj etničkog zajedništva vera u jednu „naročitu čast” (Bečep, 1976, I, str. 329). Naravno da razlike kao takve, *po sebi*, nisu toliko važne. One postaju važne kada predstavljaju izvor privilegija ili kao opravdanje za ugnjetavanje drugih. To se upravo i dešava sa razlikama među etnonacionalnim grupama, koje „proizvode“ razlike u etnonacionalističkom diskursu i potrebi za razlikama (Kecmanović, 2001, str. 135).¹ Etnicitet upućuje na grupe ili narode kao „potencijalne nacije“, tj. „entitete koji se nalaze na prethodnom stupnju obrazovanja nacionalne svesti“ (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 46). Šezdesetih godina prošlog veka došlo je do kritičkih preispitivanja „supstancijalističkih” vizija koje su etnije prikazivale kao „diskretne entitete” obdarene određenom kulturom, jezikom ili nekim drugim obeležjem. Na talasu tih preispitivanja javljaju se i teorije koje kritikuju genetski pristup etnicitetu i kao njegovu glavnu osnovu ističu različite kulturne, odnosno društvene aspekte.²

U teorijama etniciteta je poznato da jedna od najuopštenijih formulacija etniciteta koja ga tumači kao *oblik društvene interakcije*, odnosno kao *društvenu organizaciju kulturnih razlika* potiče od norveškog antropologa Fredrika Barta (Bart, 1997; Bakić, 2006; Putinja & Stref-Fenar, 1997; Malešević, 2009; Dženkins, 2001). U pitanju je jedan *teorijski model etniciteta* koji se pojavio kao neka vrsta korektiva strukturalno–funkcionalističkog shvatanja društva, koji je polovinom XX veka još uvek dominirao u sociologiji, pa i u antropologiji (Dženkins,

¹ Razlike između „naše“ i „rivalske“ etničke grupe (u etnonacionalističkom diskursu) ne samo da isključuju bilo kakav oblik zajedničkog života, već i opravdavaju nastojanja „naše“ zajednice u odnosu spram „rivalske“... Kada etnonacionalističko ponašanje (način mišljenja i osećanja) postane „socijalni standard“, agresivnost i agresija ljudi nije usmerena samo ka „rivalskim“ etničkim grupama nego i ka pripadnicima vlastitog kolektiva koji, iz bilo kojih razloga, odudaraju od važećih društvenih normi ili im se čak otvoreno suprotstavljaju (Kecmanović, 2001, str. 135–136).

² Vrlo važan je u tom kontekstu razvoj uporednog metoda istraživanja, koji je polovinom XX veka posebno privlačio pažnju američkih i britanskih antropologa.

2001, str. 24). U Bartovom pristupu, etnicitet i granice etničkih grupa, odnosno njihov „ontološki status“ kao kolektiviteta ne treba tretirati kao „čvrste“ i nekritički prihvatati kao „fiksirani identitet“, već njegovo proizvođenje i reprodukciju u rutinskoj društvenoj interakciji videti kao „suštinski problematične osobine društvene realnosti, kao svojstva svakodnevnog života koja su uvek u procesu nastajanja“ (2001, str. 35).

U okviru tako formulisanog interakcionističkog pristupa, etnički identitet predstavlja neku vrstu *saznajnog okvira* koji služi kao vodič za orijentaciju u društvenim odnosima i u tumačenju društvenih situacija. Nasuprot *esencijalističkim* teorijama, pristupi poput Bartovog, međuetnički „afinitet“ povezuju sa simboličkim i društvenim suprotnostima među etničkim grupama. Za proučavanje etničkih identiteta, vrlo važnu, gotovo presudnu ulogu, ima društveni kontekst u kojem se vrši međusobno opštenje članova različitih etničkih grupa ili nacija, jer etnicitet predstavlja oblik društvene interakcije. On nije svojstvo inherentno pripadnosti (stečeno odmah po rođenju), nego je *kontinuiran proces dihotomizacije* između članova grupe i „outsajdera“ koji se potvrđuje u društvenoj interakciji³. To navodi na zaključak da su etnička svojstva, odnosno etnički identiteti, neka vrsta resursa koji mogu predstavljati važan segment društvenih odnosa na određenom području, odnosno u određenom društvu u kojem postoji više etničkih grupa i/ili nacija. Zato se u interpretacijama Bartovog stanovišta navodi da „nisu bitne same etničke grupe, već međuetnički konteksti u kojima delatnici u međusobnošnju određuju svoje etničke identitete“ (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 122–124). Sem toga, pojava etničkih razlika nije karakteristična isključivo za savremena (post)industrijska društva. Kao veoma važni

„činioci javljanja i jačanja već postojećih etničkih veza mogu poslužiti različite vrste međuetničkih susretanja: ratovi, politička nestabilnost višetličkih imperija ili drugih političkih zajednica, promena međunarodnih okolnosti, društvena potčinjenost izvesnih društvenih grupa u odnosu na neke druge u nekom društvu, takmičenje različitih društvenih grupa za retka dobra“, itd. (Bakić, 2006, str. 244).

Izraz ili pojam etniciteta najbolje je upotrebljavati u smislu pojma i oblika jedne specifične *društvene organizacije*, smatra Fredrik Bart, jer nam takva interpretacija omogućava da granice među društvenim grupama i njihove odnose opisujemo putem *kulturnih kontrastâ* zahvaljujući kojima se, u stvari, organizuju identiteti i interakcije u jednom društvu. To da su etničke grupe samo jedan oblik društvene organizacije, znači da se etnički identitet određenim članovima društva

³ „Autsajdere“ je odlično opisao Haurard Beker u vrlo poznatoj studiji *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance* (videti: Becker, 1963), ali je nešto opštiju i apstraktniju formulaciju vrlo dobro razvio i Georg Zimel u svom *Ekskursu o strancu* (videti: Simmel, 2001, str. 152-158).

pripisuje od strane drugih. Jedno „kategorijalno pripisivanje“, piše Bart, „je etničko kada određenu osobu razvrstava u skladu s njenim osnovnim, najopštijim identitetom za koji se pretpostavlja da je determinisan poreklom i okruženjem dotične osobe. Ukoliko pribegavaju etničkim identitetima da bi kategorizovali sebe ili druge u svrhu interakcije, akteri obrazuju etničke grupe u tom organizacionom smislu“ (Bart, 1997, str. 220). Bez obzira što etnicitet, odnosno etnički identitet predstavlja i oblik kulturne diferencijacije među pojedincima i društvenim grupama, *društveni procesi* su ti koji *proizvode i reprodukuju*, ili „organizuju“ granice identifikacije i *diferencijacije među etničkim kolektivitetima*. Etnicitet se ne ispoljava u izolaciji, već u društvenoj interakciji. On je zato *relacioni pojam*, varijabla, ili možemo reći *tip* koji se razvija društvenim delanjem. Sem toga, etnicitet možemo tumačiti i kao varijablu političkog ponašanja, o čemu će još biti reči.

Iz navedenih tumačenja proizlazi da teorijski model etniciteta koji predlaže Fredrik Bart kulturu i kulturne razlike ne tretira kao važne same po sebi – izvan polja društvenih odnosa u kojem su organizovane u različite etničke kategorije. U analizi fenomena etniciteta nije presudan specifičan *kulturni sadržaj*, već *proces kodifikacije* kulturnih razlika zahvaljujući kojima se etnički identiteti, ili etničke kategorije tretiraju kao društveno relevantne.

Plauzibilnost i prednost ovog modela možda se mogu pripisati njegovom formalističkom karakteru. Takav analitički okvir omogućava da se izbegne zavisnost od pojedinih svojstava kulture, odnosno predmeta istraživanja (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 149). U pitanju je stanovište koje omogućava da se ne sučeljavaju i direktno porede samo konkretne etničke grupe ili njihovi tipovi, već različiti tipovi društvene organizacije kulturnih identitetâ, što mu daje izvestan univerzalni karakter, ali i mogućnost operacionalizacije u različitim društvenim kontekstima. Etnicitet se analizira kao *organizacioni proces* koji je donekle, teško razgraničiti u odnosu na druge kolektivne identitete. Ima mišljenja da je upravo „desupstancijalizacija etničkih grupa“ koja je karakteristična za ovu vrstu interpretacije i koju su sproveli drugi socijalni antropolozi „najveće otkriće i osnovna tekovina na koju se oslanjaju sva današnja istraživanja o etnicitetu“ (1997, str. 144).

Ne treba se, naravno, u objašnjenima etniciteta ograničiti samo na ovo stanovište. Ono svakako ima određenih prednosti, ali i nedostataka. Kombinacija socijalnog interakcionizma i konstrukcionizma, ali i stavljanje naglaska na individualno delanje, svakako da Bartov pristup ističe kao vrlo osoben i primenljiv u različitim društvenim kontekstima. Najveći doprinos interakcionističke teorije, a posebno ovog pristupa, prema mišljenju Filipa Putinja i Žoslin Stref-Fenar, sastoji se u naglašavanju *procesualnosti etniciteta*. Međutim, preteran naglasak na učesnicima na račun društvene strukture, kako smatra Malešević, što je

jedan od poznatih prigovora simboličkom interakcionizmu i etnometodologiji (Videti o tome: Marinković, 2006), pa onda i primeni ovih pristupa u okviru teorija etniciteta, svakako da su određeni nedostaci. Simbolički interakcionizam je etničke odnose posmatrao kroz „prizmu individualne percepcije definicija situacije datih unutar i izvan grupe (Malešević, 2009, str. 305). Uprkos određenim kritikama interakcionizma i Barta, koje se mahom odnose na „relativnu zapostavljenost izučavanja etničkih svojstava“ ima mišljenja da interakcionistički pristup etničkoj grupi i vezanosti jasno pokazuje da ima prostora za usavršavanja prihvatanjem kritike i da se ovaj pristup čini možda i „najinkluzivnijim“ od svih pristupa etničkoj vezanosti (Bakić, 2006, str. 246).

PROMENLJIVOST ETNIČKE IDENTIFIKACIJE I POJAM ETNIČKE GRANICE

Jedna od najbitnijih odrednica etničke grupe je *granica* – koja je odvajanje, koja joj daje okvir i time joj određuje identitet u odnosu na druge etničke grupe. Sam Bart je isticao da se etničke granice održavaju zahvaljujući „ograničenom skupu“ kulturnih obeležja. Trajnost etničke grupe zavisi upravo od postojanosti kulturnih obeležja ili crta, a njena postojanost se može pratiti i kroz promene koje ona trpi zahvaljujući promenama kulturnih crta koje određuju granicu (Bart, 1997, str. 258). Zahvaljujući prethodnim interpretacijama instrumentalističkog, odnosno „situacionističkog“ shvatanja etniciteta, čini se da je istraživanje *etničkih granica* od izuzetne važnosti, jer upravo one definišu grupu a ne „kulturni materijal“ koji ona sadrži (Bart, 1997, str. 222). Temeljan značaj Bart je pridavao činjenici da „etničke grupe predstavljaju kategorije atribuiranja i identifikacije koje sprovode sami akteri, pa im je, dakle, osnovna odlika da organizuju interakciju među pojedincima“, dok se ostale karakteristike etničkih grupa pokušavaju povezati sa tom osnovnom crtom (1997, str. 215). Putinja i Stref-Fenar se slažu sa Bartom da je etnicitet jedan poseban oblik društvene organizacije koji je zasnovan na kategorijalnom atribuiranju kojim se ljudi razvrstavaju s obzirom na svoje pretpostavljeno poreklo, tj. oblik koji se potvrđuje u društvenoj interakciji stavljanjem u optičaj socijalno diferencirajućih kulturnih znakova (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 159). Jedan od najvažnijih doprinosa ovakog shvatanja etniciteta možda se krije u prepoznavanju značaja etničkih granica zahvaljujući kojima se etničke grupe međusobno razlikuju.

Svaka rasprava o granicama – a posebno u kontekstu istraživanja etničkih odnosa – zapravo se odnosi na pitanje stvaranja i definisanja nacionalnih i drugih identiteta. Balibar je pisao da je izvesno da identiteti,

„ili bolje reći određenja – aktivna i pasivna, željena i pretrpljena, pojedinačna i kolektivna – postoje na različitim nivoima. Njihovo

mnoštvo, njihovo svojstvo konstrukcija ili fikcija ne čini ih ništa manje stvarnim“ (Balibar, 2008, str. 99).⁴

Bartov model etniciteta i granice etničkih grupa – smatra Dženkins – a time i njihov „ontološki status kao kolektiviteta, ne treba tretirati kao 'čvrste' ili nekritički prihvatati kao fiksirani aspekt društvene realnosti“ (Dženkins, 2001, str. 35). On takođe smatra da je Bart insistirao na ideji da proizvodnje i reprodukciju etničkog identiteta u rutinskoj društvenoj interakciji moramo tretirati kao suštinski problematične osobine društvene realnosti, kao svojstva svakodnevnog života koja su uvek u procesu nastajanja.

Prema Eriksonovom mišljenju, ne možemo prihvatiti tvrdnju da etničke granice uokviruju kulture. Kulturne razlike se dovode u vezu sa etnicitetom „ako i samo ako se očitavaju i u društvenoj interakciji“ (Eriksen, 2004, str. 73). Etnička zajedničnost, verovao je i Maks Veber (1976), *samo je činilac* koji olakšava udruživanje u zajednicu. Iz njegovog shvatanja takođe proizlazi da, ukoliko su etničke grupe artikulisane kroz verovanje u zajedničke pretke, kulturu i jezik, one su podložne promeni, preispitivanju i redefinisaju.

Etnicitet treba razumeti kao posledicu društvenih procesa u kojima ljudi *postavljaju granice* oko sebe u svojim društvenim aktivnostima. U ovim procesima na prvom mestu su (re)produkcija kulture, verovanje u zajedničke pretke i ideološka interpretacija, kao i upotreba jezika kao oznake društvene diferencijacije i identiteta. Proizlazi da je glavno obeležje etničkih grupa *sistematična reprodukcija* ovih „klasifikatornih razlika“ među različitim kategorijama ljudi, koji sebe vide različito (Schaefer, 2008, str. 457). U novijim „neoveberijanskim“ pristupima prisutno je shvatanje da su etničke grupe, kao i bilo koji drugi kolektivni entitet (klasa, stalež, statusna grupa), samo kvazigrupe, tj. „situacioni“ i „amorfni“ skupovi pojedinaca (Malešević, 2009, str. 306).

Everet Hjuze je pisao je da etnička grupa nije to što jeste samo zbog stepena merljive ili očigledne različitosti od drugih grupa:

„naprotiv, ona je etnička grupa zato što ljudi u njoj i ljudi van nje znaju da ona to jeste; zato što i pripadnici i nepripadnici govore, osećaju i postupaju kao da ona čini zasebnu grupu“ (Dženkins, 2001, str. 21).

To je moguće samo ako postoje načini da se iskaže ko pripada, a ko ne pripada grupi, a ukoliko je iz te grupe lako istupiti, onda ona zapravo nije etnička grupa.

⁴ Sem navedenog, Balibar je isticao najrelevantniji aspekt za sociološka istraživanja, a to je da se u istorijskoj složenosti pojma granice krije pitanje institucija. „Stvaranje i vidovi uspostavljanja granice, ali i granice kao uslova za mogućnost postojanja mnoštva institucija“... (Balibar, 2008, str. 106).

U pogledu kolektivnog delanja, kako piše Dženkins, „osećaj etničkog zajedništva jeste jedan vid monopolističkog društvenog zatvaranja: on definiše pripadanje, kvalifikovanost i pristup“ (2001, str. 21). Zato možemo insistirati na ideji da *etničke granice nisu nužno teritorijalne, ali jesu društvene*. Fredrik Bart i njegovi saradnici su pokazali da je nemoguće opisati potpuni skup kulturnih obeležja koji bi dozvolio da jednu grupu razlikujemo od druge i da nam „kulturna varijacija“ sama po sebi ne omogućuje da objasnimo putanju kojom se kreću etničke granice. Jedna od „naivnosti“ etnologa sastoji se u verovatnju da u osnovi etničke raznovrsnosti počiva geografska i društvena izolacija. Etničke granice mogu da opstanu uprkos kruženju pojedinaca koji ih prelaze (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 66). Zato se naglasak, umesto na etničke grupe, može staviti na *međuetničke društvene kontekste* u kojima akteri putem društvene interakcije i organizacije kulturnih razlika određuju svoje etničke identitete.

Ono što je u pojmu etničkih granica u vreme kada je Bart formulisao bilo novo jeste ideja da te etničke granice, a ne unutrašnji kulturni sadržaji, definišu etničku grupu i omogućavaju da se tumači njena postojanost i trajnost (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 173). Kada je reč o etničkim grupama, pisao je Bart,

„utvrditi sopstvenu različitost svodi se na definisanje principa zatvaranja, te podizanje i održavanje – na osnovu ograničenog broja kulturnih crta – granice između nje i ostalih grupa“ (1997, str. 173).

Zato se postojanje i trajanje određenih etničkih grupa može utvrditi preko etničkih granica. Održavanje etničkih granica počiva na priznavanju i potvrđivanju etničkih razlika tokom različitih društvenih interakcija. O tome Bart kaže: „kada se etnička grupa definiše svojim atributivnim i ekskluzivnim karakterom, priroda takvih entiteta postaje jasnija: ona zavisi od održavanja granice“ (Bart, 1997, str. 222). Etničke granice o kojima je reč kanališu društveni život – one često podrazumevaju vrlo složenu organizaciju ponašanja i društvenih odnosa (1997, str. 223).

Nasuprot stanovištima koja suštinu etničkih grupa vide u deljenju zajedničke kulture, Bart je (poput Vebera) tvrdio da o etničkim grupama mnogo toga možemo otkriti tumačeći ova obeležja ne kao implikacije ili posledice, nego kao uzroke, odnosno polazište za definisanje etničke grupne organizacije. Veberijanskim i etnometodološkim implikacijama Bartovih shvatanja mogu se uputiti kritike poput onih koje su upućivane Veberu i etnometodolozima – da se u osnovi radi o problemu relativizacije objektivnog postojanja kolektivnih entiteta; interpretacija etniciteta svodi se gotovo na *problem percepcije* pojedinačnih društvenih aktera/subjekata, itd. Ipak, ovakve zaključke treba posmatrati u kontekstu prethodno rečenog, odnosno Bartovog pokušaja da odredi formalne karakteristike i obeležja etničkih grupa kao *objektivne* i univerzalno pri-

hvatljive, uprkos različitim društvenim kontekstima. Takva „situaciona“ logika i definisanje etniciteta zahvaljujući društvenoj organizaciji kulturnih razlika ne mora nužno za konsekvencu da ima relativizaciju problema etniciteta. Proučavajući etnicitet, etničke grupe i granice, naša pažnja ne mora da bude usmerena na kulturna obeležja, odnosno na sadržaj identiteta, nego na način na koji se taj identitet u društvu stvara i pojavljuje kao etnički.

U svetlu tumačenja pojma etničke granice koji je prvobitno razvio Fredrik Bart, može se govoriti o dva različita procesa, odnosno vrste pripisivanja: jedan je *grupna identifikacija* a drugi *društvena kategorizacija*, pri čemu se identifikacija odvija sa unutrašnje strane u odnosu na granice grupe (u okvirima grupe) a kategorizacija dolazi spolja (usmerena od društva ka grupi). U tom smislu, identifikacija i kategorizacija mogu da predstavljaju osnove ne samo za kolektivni (etnički, nacionalni) identitet već i za sukobe koji nastaju i opstaju zahvaljujući razlikama među grupama koje ističu različite identitete.

ETNIČKI IDENTITET I ETNIČKI SUKOBI: PITANJE GRANICA I „PRIZNANJA“?

Uprkos manjim ili većim razlikama koje se javljaju među društvenim grupama, svaki oblik kolektivnog identiteta ima tendenciju ka *isključivosti*: ne može svako da bude član određene grupe ili zajednice. Pošto se više upotrebljava da odredi *druge*, nego sopstvenu grupu, „vidljiv“ etnicitet teži da bude negativan (Hobsbaum, 1996, str. 76).

Teorijski model o etničkim granicama koji je razvio Fredrik Bart otvoren je za interpretaciju navedenih dimenzija isključivosti koja u različitim društveno-istorijskim kontekstima predstavlja osnov za etničke sukobe, pa ćemo se iz tog razloga osvrnuti na određena pitanja u vezi sa kolektivnim identitetima (posebno etničkim) koji ne samo da predstavljaju probleme u domenu simboličke kulture, nego su istovremeno i pretpostavka društvene interakcije i društvenih sukoba.

Promenljive granice identiteta prožimaju diskurs konstrukcija za koje verujemo da odgovaraju na pitanje o tome *ko smo*, a

„verovatnost uspešnosti izgradnje političke zajednice treba da bude veća što je širi identitet, da bi se tako smanjio diverzitet („ljudi s onu stranu“) i povećao kapacitet (mogućnosti) našeg delovanja – u igri toga trojstva identitet nije postojan“ (Paić, 1999, str. 124).

Pojam identiteta se često tretira kao da je potpuno jasan, iako se pod njim podrazumevaju različite stvari. A kulturni identitet se često svodi na etnički identitet i on se

„pokušava objasniti iz perspektive drugih društvenih fenomena koji su manje karakteristični za kulturu, a više za određene interese koji se kulturi nameću“ (Кокoвић, 2005, str. 289).

Na drugi način postavljena, u pitanju je ideja da u društvu stalno deluju sile „poretka diskursa“ o kojima je još pisao i Fuko; odnosno, da deluju

„diskurzivni mehanizmi“ koji ograničavaju to što uopšte može biti rečeno, u kakvom obliku, i šta bi se moglo smatrati pravim znanjem i pamćenjem“ (Fuko, 2007; Fuko, 2008).

To se odnosi i na pitanje etničkog identiteta i način na koji on postaje kategorija diskursa u određenom društvu.

Pitanje koje postavljamo jeste na koji način se problem etničkog identiteta u svetlu pojma etničke granice može interpretirati kao osnov za nastanak etničkih sukoba? U sociološkoj tradiciji istraživanja društvenih sukoba jedan od vrlo važnih aspekata koji je često istican (posebno u radovima čikaških sociologa Parka i Bardžesa, a zatim i Georga Zimela i Luisa Kozera) jeste ideja da sukobe možemo posmatrati kao oblik socijalizacije i da oni imaju vrlo važnu društvenu ulogu integracije ili grupnog vezivanja.⁵ U pitanju je društvena funkcija sukoba koja omogućava uspostavljanje i održavanje identiteta i granica društava i grupa (Kozer, 2007, str. 49). Luis Kozer je, pozivajući se na Georga Zimela, pisao da sukobi doprinose očuvanju grupe – sve dok održavaju sistem grupnih odnosa: „Sukob unutar grupe često doprinosi oživljavanju postojećih normi ili doprinosi stvaranju novih normi“. U tom smislu, za Kozera je društveni sukob predstavljao mehanizam prilagođavanja normi prema novim (društvenim) uslovima (2007, str. 202). Sem značaja za funkcionisanje grupe, društveni sukobi imaju mnogo važnije društvene funkcije. Oni doprinose očuvanju, usaglašavanju ili prilagođavanju društvenih odnosa i društvenih struktura (2007, str. 199). Društveni sukobi se mogu definisati i kao sukobi oko različitih vrednosti (distributivnih ili nedistributivnih) u kojima je glavni cilj oponenta da neutrališe, povrede ili eliminiše njihove rivale (Williams, 1994, str. 54).

Etnički sukobi, smatra Vilijams (1994), kao posebni oblici društvenih sukoba nastaju zahvaljujući kompleksnim kombinacijama društvenih, odnosno kulturnih i političkih činilaca – različitih mogućnosti i nejednakosti u okvirima određenih društava, društvene mobilizacije različitih kulturnih i političkih resursa, međunarodnih odnosa i svakako, međunarodnih intervencija. Ima mišljenja da etnički sukobi imaju podjednako racionalnu osnovu kao i klasni sukobi u društvu, ali da se

⁵ O tome piše i Erik Hobsbaum, pozivajući se na Georga Zimela: „Grupe, a naročito manjine, koje žive u sukobu... često odbijaju približavanje ili tolerantnost druge strane. Zatvorena priroda njihove suprotstavljenosti, bez koje se oni ne bi mogli boriti, postala bi nejasna... U izvesnim grupama, ponekad ima i nešto političke mudrosti koja vidi da postoje neki neprijatelji radi jedinstva članova da bi bili uspešni i da bi grupa ostala svesna ovog jedinstva kao njenog vitalnog interesa“ (Hobsbaum, 1996, str. 190; Simmel, 1904).

mobilizacija koju etnički identitet izaziva obraća snažnijim emocijama koje su takve zato što su povezane sa primordijalnim i iracionalnim oblicima privrženosti (Putinja & Stref-Fenar, 1997, str. 109), te da su iz tih razloga ovi prvi često razorniji – jači po intenzitetu. Etnički sukob je, smatra Bras,

„kao i bilo koji drugi oblik sukoba, obično zasnovan na retkosti dobara i pretnji dobrobiti ljudi. Otklanjanje pomenute retkosti i smanjivanje tih pretnji može, dakle, dovesti do ublažavanja ili ukidanja etničkih sukoba“ (1997, str. 153).

Tendencije koje se javljaju među teoretičarima koji objašnjavaju etničke sukobe stavljaju u fokus određeni, konkretni uzrok ili skup činilaca koji dovode do sukoba, a pritom odbacuju ili ignorišu drugi. Tako se npr. etnički i nacionalni sukobi objašnjavaju kao posledica nedostatka resursâ u društvu, kompeticije, ili se kao ključni faktor vidi kolektivni identitet, uloga države, ekonomske nejednakosti, segregacija na tržištu rada, etničke nejednakosti, društvena anomija, itd. (Williams, 1994, str. 55; videti takođe: Bakić, 2006; Eriksen, 2004; Kuper, 2007; Sen, 2007; Шљукић, 2006; Шљукић, 2010). Sem toga, Brubaker i Laitin smatraju da u savremenoj literaturi o etničkim sukobima postoji i tendencija da se društveni sukobi interpretiraju u svetlu etničkih odnosa iako se uopšte ne radi o etničkim sukobima (Brubaker & Laitin, 1998, str. 425).

Za objašnjenje etničkih sukoba vrlo je važna pojmovna distinkcija između nasilja i sukoba (Koković, 2010). U studijama o etnicitetu, etničkim sukobima i nacionalizmu nasilje se često objašnjava kao *intenzitet sukoba* pre nego kao *oblik sukoba* ili kao oblik društvene ili političke akcije u nekom posebnom smislu. Sa druge strane, u studijama o kolektivnom ili političkom nasilju, etnicitet je do nedavno imao prilično marginalan položaj (Brubaker & Laitin, 1998, str. 426). Svakako da se „etnički obrt“ (*Ethnic turn*) pojavio u interpretacijama političkog nasilja, međunarodnih odnosa, problema sigurnosti, itd. Ali je on često, kao uzrok određenih pojava, bio „mehanički“ prilepljen. Iako etnicitet danas ima vrlo važno mesto u objašnjavanju kolektivnog nasilja i sukobâ, on je na neki način i dalje „strano telo“ koje nastaje u različitim teorijskim tradicijama i potrebno je još vremena da se on teorijski „svari“ do jednog suptilnijeg i sofisticiranijeg nivoa (1998, str. 426).

Kontroverze oko koncepta priznavanja posebnih prava različitim manjinama dobijaju različite dimenzije u multikulturalnim društvima. Međutim, jedno posebno shvatanje kulturnog pluralizma koje Tejlor (Tejlor, 2003; Tejlor, 2008) razrađuje kroz svoju *politiku priznanja* karakteristično je po tome što polazi od klasičnih filozofskih shvatanja

identitetâ⁶ i tumači paralelne procese individualizacije i multikulturalnih zahteva u savremenim društvima, posebno na Zapadu (Mesić, 2006). Pretpostavka je da su naši identiteti određeni *priznanjem*, te da je u središtu analize identiteta pitanje priznanja, odnosno politike priznanja. Priznanje se u tom kontekstu ne odnosi samo na „uzimanje u obzir“ nečije egzistencije. Ideja koju je Tejlor izneo jeste neophodnost priznavanja jednakih vrednosti različitih kultura (Tejlor, 2003, str. 61).

U osnovi, Tejlor je razrađivao ideju da *praktičko* formiranje identiteta pretpostavlja intersubjektivno priznanje (Honet, 2009; Mead, 2003). „Potreba za priznanjem“ je samo jedna od društvenih granica, odnosno načina da se kolektivni identiteti kao *kulturne razlike* društveno organizuju i utemelje.

Cilj ovakvih interpretacija je da se procesi društvenih promena koji podrazumevaju različite društvene sukobe objasne upućivanjem na *normativne zahteve* koji su *strukturni element u odnosima uzajamnog priznanja*. Svaki pojedinac, pored ličnog identiteta i potrebe za priznanjem na tom nivou, razvija pripadnost i identifikaciju sa određenim društvenim grupama, kao i osećaje kolektivnog identiteta i *razlikovanja* u odnosu na pripadništvo drugim grupama. Tako npr. nacionalni identitet podrazumeva *višestrukost* identiteta, sa određenom hijerarhijom (Todorova, 2006, str. 114-116; Sen, 2007, str. 36).

Zahvaljujući neophodnosti i univerzalnosti priznanja, etnički identitet se može interpretirati kao jedna vrsta kolektivnog identiteta i jedan od mogućih elemenata društvene interakcije u kojoj su akteri „pozvani“ da ga istaknu i da za njega traže neku vrstu društvenog priznanja.⁷

⁶ Hegelov model, na koji se Tejlor između ostalih poziva, pretpostavlja spekulativnu tezu da obrazovanje praktičkog Ja pretpostavlja uzajamno priznanje među subjektima: dve individue će sebe smatrati individuiranim Ja, i autonomnim u svom delanju, tek pošto obe sebe vide kao priznate u svojoj samostalnosti od strane one druge. Oblici recipročnog priznanja se razlikuju po stepenu autonomije koji obezbeđuju subjekti (pa tako imamo „ljubav“, „zakon“ i „običajnost“). I konačno, Hegelov konceptualni model se dovršava u tezi u skladu s kojom ređanje oblika priznanja prati logiku obrazovnog procesa koji je posredovan stupnjevima moralne borbe (Honet, 2009, str. 92-93).

⁷ To mogu biti različite društvene situacije – od onih u kojima sukob nije prisutan (razgovor pojedinaca o sopstvenoj etničkoj pripadnosti) do uzavrelih ili kriznih situacija u kojima sukob nastaje zahvaljujući kolektivnoj mobilizaciji pojedinaca i u kojima je glavni osnov razlikovanja i sukoba etnički identitet.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA ETNIČKE DISTANCE U VOJVODINI

Istraživanje etničke distance⁸ se zasnivalo na tehnici anketiranja reprezentativnog broja punoletnih građana Vojvodine. Etnička distanca se izražava stepenom bliskosti koju neka osoba prihvata sa pripadnicima drugih etničkih zajednica. Merenje etničke distance se vrši uz pomoć Bogardusove skale socijalne distance (Богардус, 1947) i izvedeno je uz određene modifikacije, kao i da bude što je moguće pristupačnije i jasnije svim obrazovnim i starosnim kategorijama ispitanika. Podaci dobijeni u ovom istraživanju se mogu posmatrati i porediti sa podacima dobijenim u istraživanju etničke distance u Vojvodini iz 2002. godine, iako je istraživački instrument donekle modifikovan (Лазар & Коковић, 2005; takođe videti: Koković & Lazar, 2006; Lazar, 2008).

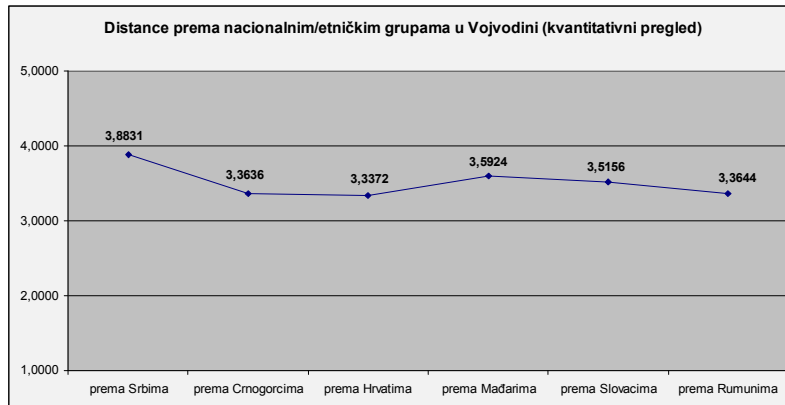
Ispitanici su odgovarali na pitanja o stepenu poželjnosti ili nepoželjnosti stupanja u određene vrste društvenih odnosa i kontakata (od zasnivanja braka do poslovnog partnera), sa pripadnicima najbrojnijih nacionalnih zajednica u Vojvodini (Srbi, Mađari, Hrvati, Slovaci, Crnogorci, Rumuni).⁹ Prilikom obrade podataka vodilo se računa o principu isključenosti ispitanika etničke zajednice o kojoj je reč, kako bi se izbeglo iskrivljavanje rezultata putem samoocenjivanja (autodistance).

Distance prema etničkim zajednicama koje su istraživane pokazuju relativnu ujednačenost i grupisane su između srednje numeričke vrednosti 3, koja označava stav „svejedno mi je“ i numeričke vrednosti 4, koja označava stav „da, nemam ništa protiv“ (vidi *Grafikon 1*).

Izdvojava se nešto manja distanca prema Srbima, dok najnižu vrednost, odnosno blago naglašenu distancu beležimo prema pripadnicima Hrvatske nacionalne zajednice. Ovaj drugi podatak svakako treba uzeti sa izvesnom rezervom, s obzirom na to da je razlika između najmanje (prema Srbima) i najveće (prema Hrvatima) distance samo pola stepena jednog intervala na petostepenoj skali (0,52). Uz to, razlika između distance prema Hrvatima i prema sledećim po redu nacionalnim zajednicama (Crnogorcima i Rumunima) je samo 0,02 intervala.

⁸ Rezultati koji su predstavljeni u ovom radu deo su istraživanja koje je sprovedeno u okviru istraživačkog projekta „Multikulturalnost AP Vojvodine kao činilac regionalnog povezivanja u Jugoistočnoj i Centralnoj Evropi“, koji je realizovao Odsjek za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, od 2005. do 2010. godine, uz finansijsku podršku Sekretarijata za nauku AP Vojvodine.

⁹ Podaci o broju stanovnika u AP Vojvodini, prema Saopštenju Republičkog zavoda za statistiku Srbije broj 295, od 24.12.2002. godine.

Grafikon 1. Distance prema nacionalnim/etničkim grupama u Vojvodini (kvantitativni pregled)

Graph 1. Distances toward national/ethnic groups in Vojvodina (quantitative overview).

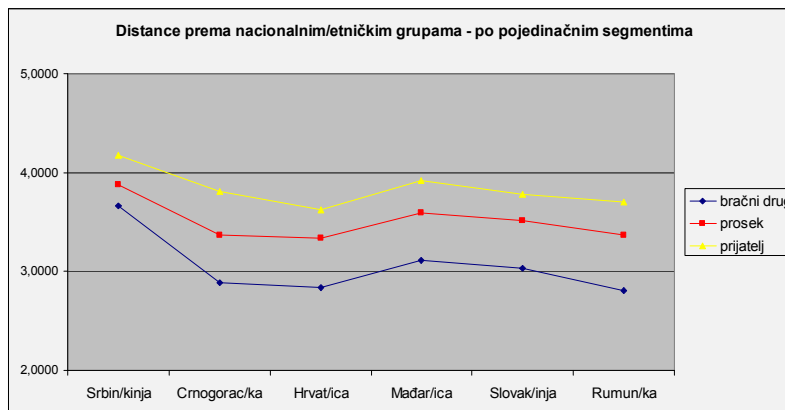
Najujednačenija distanca je izražena prema mađarskoj i slovačkoj nacionalnoj zajednici. Najveća rezervisanost prema nacionalnim manjinama (vidi *Tabelu 1*) izražena je u domenu braka, a posebno prema pripadnicima crnogorske, hrvatske i rumunske nacionalne zajednice. Najmanja rezervisanost izražena je u domenu potencijalnog prijateljstva i to prema pripadnicima srpske nacionalne zajednice, a zatim i prema pripadnicima mađarske nacionalne zajednice (vidi *Grafikon 2*). Ove ocene izneli su svi ispitanici, a ne samo pripadnici većinske srpske ili neke druge nacionalne zajednice.

Tabela 1. Etničke distance – prosečne vrednosti

Table 1. Ethnic distances – average values

	Srbin /kinja	Crnogorac /ka	Hrvat /ica	Mađar /ica	Slovak /inja	Rumun /ka
bračni drug	3,6613	2,8880	2,8333	3,1092	3,0375	2,8058
Komšija	4,0213	3,5144	3,5587	3,7965	3,7314	3,5492
Prijatelj	4,1693	3,8066	3,6235	3,9221	3,7842	3,7008
Šef	3,6915	3,2263	3,2753	3,4372	3,4232	3,3361
poslovni partner	3,8723	3,3827	3,3952	3,6970	3,6017	3,4303

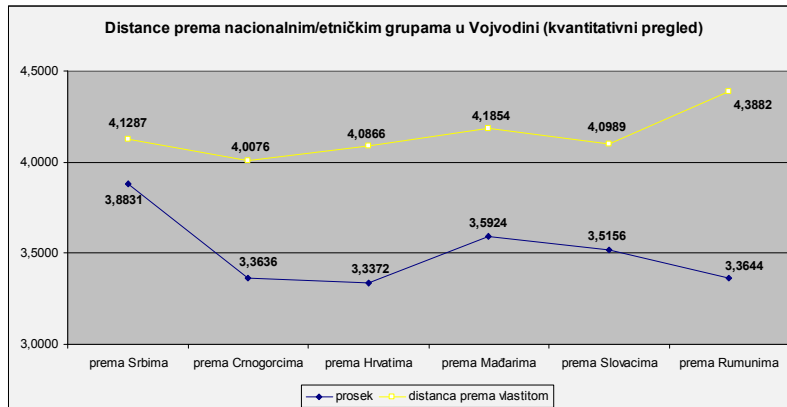
Posmatrajući uopšteno *Grafikon 2*, možemo reći da su pripadnici nacionalnih zajednica iznadprosečno poželjni za prijateljske odnose kao tip društvene veze koja se gradi više na emotivnim nego na racionalnim osnovama. Ovaj tip društvene veze imao je najmanji stepen distance u odnosu na sve ostale tipove. U već pomenutom istraživanju iz 2002. godine pripadnici nacionalnih manjina su iznadprosečno bili poželjni za susjedstvo i radno-poslovne odnose koji se više grade na racionalnim osnovama (Lazar, Koković, 2005, str. 256), što se može interpretirati kao *pozitivan pomak u smislu razvoja tolerancije* – barem u domenu stavova, ako ne i praktičnog ponašanja ispitanika.

Grafikon 2. Distance prema nacionalnim/etničkim grupama – po pojedinačnim segmentima

Graph 2. Distances toward national/ethnic groups – individual segments

Ako uporedimo prosečne ocene koje su ispitanici dali o stepenu poželjnosti društvenih kontakata sa pripadnicima drugih i vlastitog naroda/etničke grupe (vidi *Grafikon 3*), vidimo da su rezultati (očekivano) bolji i opet relativno ujednačeni i kreću se u intervalu od 4,0076 (Crnogorci) do 4,3882 (Rumuni), što je manje od vrednosti 0,38.

Grafikon 3. Distance prema nacionalnim/etničkim grupama u Vojvodini – kvantitativni pregled (prosečne vrednosti)

Graph 3. Distances toward national/ethnic groups in Vojvodina – quantitative overview (average values)

Distanca prema pripadnicima sopstvene nacionalne zajednice se može tumačiti i kao oblik samokritičnosti. Najizraženiju distancu prema pripadnicima sopstvene nacionalne zajednice izrazili su Crnogorci (4,0076), dok su najmanju dozu samokritičnosti u ovom smislu iskazali pripadnici rumunske nacionalne zajednice (4,3882). Ovo svakako i dalje ostaju visoke vrednosti, s obzirom na to da se za sve ispitanike i nacionalne zajednice one kreću između vrednosti 4, koja odražava stav „da, nemam ništa protiv“, i 5, koja odražava stav „da, vrlo rado“. Najpribližniji su stavovi prema Srbima i Srba prema samima sebi (razlika je 0,2456), dok je najveća razlika između distanci prema Rumunima i Rumuna prema sopstvenoj etničkoj zajednici (1,0238).

Distanca prema Srbima

Prilikom prethodno navedenih tumačenja podataka već je konstatovano da je najmanja prosečna vrednost etničke distance od strane pripadnika svih drugih nacionalnih zajednica iskazana prema Srbima. Posmatrano po kriterijumu nacionalne pripadnosti, prosečno najmanju distancu prema Srbima (vidi *Tabelu 2*) u ovom istraživanju su iskazali Crnogorci, a posebno kada je u pitanju odnos *prijateljstva* (4,3333). Najveća prosečna vrednost pojedinačnog odgovora, a time i najmanja etnička distanca, iskazana je od strane pripadnika rumunske nacionalne zajednice prema Srbima u okviru pitanja: *Da li biste želeli Srbina/kinju za prijatelja?* Najveću etničku distancu prema Srbima u proseku su izrazili pripadnici mađarske zajednice (3,5957), a ona je najviše izražena u domenu poželjnosti sklapanja braka (2,9787).

*Tabela 2. Etnička distanca prema Srbima**Table 2. Ethnic distance toward Serbs*

Da li biste želeli Srbina/kinju za:	bračnog druga	Komšiju	Prijatelja	Šefa	poslovnog partnera
Crnogorci	4,0571	4,1714	4,3333	3,8000	3,9429
Hrvati	3,4667	4,1333	4,3667	3,8333	3,9667
Mađari	2,9787	3,7708	3,9583	3,5417	3,7292
Slovaci	3,8333	3,9459	4,0541	3,4324	3,8108
Rumuni	4,2059	4,3235	4,3529	4,0882	4,1471

Distanca prema Crnogorcima

Ukupna etnička distanca koju su prema Crnogorcima (vidi *Tabelu 3*) izrazili ispitanici drugih nacionalnosti u ovom istraživanju iznosila je u proseku 3,3636. Posmatrano po kriterijumu nacionalnosti, najveću distancu prema Crnogorcima su izrazili Srbi (3,2370). Najmanja prosečna vrednost distance zabeležena je u pitanju poželjnosti odnosa prijateljstva prema Crnogorcima od strane pripadnika hrvatske nacionalne zajednice (4,3333), dok su pojedinačno najveću vrednost distance izrazili Mađari – kada je u pitanju poželjnost sklapanja braka, odnosno poželjnost bračnog druga Crnogorca/ke (2,6596).

*Tabela 3. Etnička distanca prema Crnogorcima**Table 3. Ethnic distance toward Montenegrins*

Da li biste želeli Crnogorca/kinju za:	bračnog druga	komšiju	prijatelja	Šefa	poslovnog partnera
Srbi	2,8556	3,3736	3,6923	3,0879	3,1758
Hrvati	3,2667	4,1000	4,3333	3,7000	3,9333
Mađari	2,6596	3,4468	3,7447	3,3404	3,3191
Slovaci	2,9444	3,5405	3,8108	2,9730	3,3514
Rumuni	2,9118	3,5882	3,7941	3,4118	3,7059

Distanca prema Hrvatima

Najveću etničku distancu prema Hrvatima (vidi *Tabelu 4*) izrazili su Rumuni (3,1941), a posebno kada je u pitanju poželjnost sklapanja braka (2,8235). Ipak, najmanja prosečna vrednost, odnosno najveća distanca, zabeležena je među odgovorima ispitanika crnogorske

nacionalne zajednice kada je u pitanju poželjnost Hrvata/ica za sklapanje braka. U proseku su najmanju etničku distancu prema Hrvatima iskazali Mađari (3,6262), a najveća prosečna vrednost, odnosno najmanja distanca iskazana je po pitanju poželjnosti Hrvata/ica za komšije, od strane pripadnika slovačke nacionalne zajednice. Prosečna vrednost distance koju su pripadnici drugih zajednica iskazali prema Hrvatima bila je najniža u odnosu na sve druge prosečne vrednosti distance i iznosila je 3,3372.

Tabela 4. Etnička distanca prema Hrvatima

Table 4. Ethnic distance toward Croats

Da li biste želeli Hrvata/icu za:	bračnog druga	Komšiju	prijatelja	Šefa	poslovnog partnera
Srbi	2,7778	3,3736	3,5055	3,1538	3,2308
Crnogorci	2,6286	3,6857	3,6857	3,2286	3,3889
Mađari	3,8043	2,9787	3,8261	3,7391	3,7826
Slovaci	3,6486	3,8378	3,2973	3,4054	2,9167
Rumuni	2,8235	3,5000	3,3824	2,9706	3,2941

Distanca prema Mađarima

Prosečna etnička distanca koju su pripadnici drugih zajednica u Vojvodini iskazali prema Mađarima (vidi *Tabelu 5*) iznosila je 3,5924 i ona je druga po redu vrednost najmanje distance (posle Srba). Najveću distancu prema Mađarima su u proseku iskazali Slovaci (3,4371), posebno u domenu sklapanja braka (2,8611), dok je pojedinačna najveća vrednost, odnosno najmanja distanca prema Mađarima iskazana u domenu poželjnosti prijateljstva od strane pripadnika hrvatske nacionalne zajednice.

Tabela 5. Etnička distanca prema Mađarima

Table 5. Ethnic distance toward Hungarians

Da li biste želeli Mađara/icu za:	bračnog druga	Komšiju	prijatelja	šefa	poslovnog partnera
Srbi	3,1444	3,7473	3,8791	3,3736	3,6593
Crnogorci	3,0286	3,8286	3,9714	3,5143	3,8000
Hrvati	3,1333	4,0000	4,2000	3,7000	3,8333
Slovaci	2,8611	3,6757	3,9189	3,2432	3,4865
Rumuni	3,2941	3,8824	3,7941	3,5000	3,8235

Distanca prema Slovacima

Prosečna etnička distanca prema pripadnicima slovačke nacionalne zajednice (vidi *Tabelu 6*) iznosila je 3,5156. Najveću distancu prema Slovacima su u proseku iskazivali Crnogorci 3,4238, dok je vrednost distance koju su prema pripadnicima slovačke nacionalne zajednice iskazali Srbi bila samo nešto viša – 3,4309. Ipak, najveća distanca Crnogoraca prema Slovacima iskazana je u domenu poželjnosti sklapanja braka (2,6571), dok je najmanja prosečna distanca iskazana u domenu poželjnosti Slovaka/inja za prijatelja/icu od strane Hrvata.

*Tabela 6. Etnička distanca prema Slovacima**Table 6. Ethnic distance toward Slovaks*

Da li biste želeli bračnog Slovaka/inju za:	želeli bračnog druga	Komšiju	Prijatelja	šefa	poslovnog partnera
Srbi	3,0778	3,6044	3,7033	3,3187	3,4505
Crnogorci	2,6571	3,8333	3,7143	3,2857	3,6286
Hrvati	3,2000	3,9667	4,2333	3,6333	3,8333
Mađari	2,8936	3,7021	3,7234	3,4894	3,6170
Rumuni	3,2647	3,8235	3,7941	3,6176	3,7647

Distanca prema Rumunima

Prosečna etnička distanca prema Rumunima (vidi *Tabelu 7*) (pored distance prema Hrvatima i Crnogorcima) bila je među najvećim (3,3644). Ipak, razlika među prosečnim vrednostima za tri pomenute nacionalne zajednice nije bila izrazito značajna (do 0,0272). Najveću distancu su prema Rumunima iskazali Mađari (3,2766), dok je najmanja distanca prema njima zabeležena kod Hrvata (3,6667). Kada su u pitanju pojedinačne vrednosti distance, one su očekivano iskazane u domenu sklapanja braka (najveća distanca – Crnogorci, 2,5714) i poželjnosti prijateljstava (najmanja distanca – Hrvati, 4,1333).

Tabela 7. Etnička distanca prema Rumunima

Table 7. Ethnic distance toward Romanians

Da li biste želeli Rumuna/ku za:	bračnog druga	Komšiju	prijatelja	Šefa	poslovnog partnera
Srbi	2,8556	3,4835	3,6044	3,2967	3,3407
Crnogorci	2,5714	3,6000	3,5714	3,2286	3,4571
Hrvati	2,9667	3,8667	4,1333	3,6333	3,7333
Mađari	2,6170	3,4681	3,6170	3,3191	3,3617
Slovaci	3,0000	3,5135	3,8378	3,3243	3,4595

ZAKLJUČAK

Podaci koje smo prikazali pokazuju da su distance prema etničkim zajednicama relativno ujednačene i grupisane između numeričkih vrednosti 3 i 4, koje označavaju stav „svejedno mi je“ i stav „da, nemam ništa protiv“. Generalno posmatrano, izražena je nešto manja distanca prema Srbima, dok je najniža vrednost, odnosno blago naglašena distanca prisutna prema pripadnicima Hrvatske nacionalne zajednice. Najujednačenija distanca je izražena prema mađarskoj i slovačkoj zajednici.

Najveća rezervisanost prema pripadnicima druge nacionalne zajednice izražena je u domenu braka kao najintimnijeg oblika društvenog odnosa (u odnosu na sve ponuđene kojima se meri stepen distance), a posebno prema pripadnicima crnogorske, hrvatske i rumunske nacionalne zajednice. Najmanja rezervisanost je izražena u domenu prijateljskog odnosa koji se posmatra kao tip društvene veze koji se ne temelji samo na racionalnim, veći i na emotivnim osnovama i to prema pripadnicima srpske i mađarske nacionalne zajednice. Ovaj tip društvene veze imao je najmanji stepen distance u odnosu na sve ostale tipove.

Ako uporedimo prosečne ocene koje su ispitanici dali o stepenu poželjnosti društvenih kontakata sa pripadnicima drugih i vlastitog naroda/etničke grupe (distanca i autodistanca), vidimo da su rezultati (očekivano) bolji i opet relativno ujednačeni. Ako se distanca prema sopstvenom etnosu, tj. naciji može tumačiti kao neka vrsta samokritičnosti, konstatujemo da su najkritičniji u oceni bili Crnogorci, dok su najmanju dozu samokritičnosti u ovom smislu iskazali pripadnici rumunske nacionalne zajednice.

Poredeći dobijene rezultate sa prethodno izvedenim teorijskim zaključcima, možemo istaći sledeće nalaze:

Ukoliko se etnička distanca istražuje na ovaj način, dobijeni podaci se mogu tumačiti pre kao izraz *antagonističkih stavova*, kao predispozicije društvenog ponašanja i sukobljavanja, ali se ne mogu

tumačiti kao izraz društvenog ponašanja ispitanika. U socijalnoj psihologiji poznato je razlikovanje kognitivne, afektivne i delatne dimenzije stavova (Rosenberg and Hovland, 1960). Proizlazi da, uprkos određenim stavovima koje ljudi zauzimaju po pitanju etničke distance i odnosa prema određenim nacionalnim zajednicama, društveno ponašanje ne mora nužno da odražava i preslikava te stavove.

Koristeći Burdijeovu terminologiju (Burdije, 1999), o etnicitetu i etničkoj distanci se može razmišljati kao o kategorijama prakse. To znači da jedinke postaju društveni agensi, tj. pripadnici grupe – kroz društveno delanje, kroz učešće u određenoj kolektivnoj praksi. Etnička grupa postaje etničkom grupom kroz dinamični proces aktivnog učešća svojih članova (Malešević, 2009, str. 309). To znači da se pojedinci ne moraju uvek i nužno ponašati kao „racionalna“ ili „koristoljubiva“ bića, nego, čak i češće, rukovodeći se verovanjima, stereotipima¹⁰, tradicionalnim vrednostima, navikama, itd. Da bismo ispitali razloge nastanka i *zauzimanja* stavova kakve smo zabeležili u ovom istraživanju, poželjno bi bilo utvrditi vrednosne orijentacije ispitanika (posebno njihov konzervativizam, tradicionalizam, itd.). Na taj način bismo mogli utvrditi u kojoj meri njihovi stavovi o nekoj konkretnoj etničkoj zajednici duguju njihovom odnosu i doživljaju sopstvenog etnosa i koliko su posledica potrebe da se odgovori u skladu sa doživljajem njihove „političke korektnosti“ – kako u odnosu spram sopstvene zajednice, tako i u smislu opšteprihvaćenih stavova (ne)tolerancije među etničkim zajednicama.

Da bi se ispitala valjanost Bartovog teorijskog pristupa etnicitetu, u istraživanju etničke distance, nužno bi dakle bilo utvrditi razloge, odnosno uslove u kojima ispitanici zauzimaju karakteristične stavove. Utvrđivanje značajne usklađenosti i relativno sličnih, ujednačenih stavova ispitanika koji pripadaju istoj etničkoj zajednici prema drugim zajednicama potvrdilo bi postojanje čvrstih i *jasno definisanih etničkih granica* među njima. Ovo istraživanje u izvesnom smislu to i potvrđuje. Sem ujednačenosti odgovora pripadnika iste etničke grupe, postojanje relativno jasno određenih etničkih granica – koje se manifestuje u koherentnosti predstava/stereotipa o drugim zajednicama potvrđeno je i u odnosu ispitanika prema većinskom stanovništvu – Srbima i prema mađarskoj i slovačkoj zajednici. Šta je zaista sadržaj ovih predstava, trebalo bi preciznije istražiti. To bi nas moglo odvesti i ka saznanjima o mehanizmima održavanja granica čiju smo svrhu i značaj u očuvanju identiteta i grupne identifikacije i integracije tumačili u teorijskom delu rada.

¹⁰ Više o problemima etničkih stereotipa i društvene distance videti u: Todorović, 2006.

Bartova teza o društvenoj organizaciji kulturnih razlika morala bi se *kontinuirano ispitivati* (u više istraživanja), uz bitnu dimenziju protoka vremena, kako bi se zaista videlo da li različite društvene okolnosti (pogotovo turbulentne, tranzicione i krizne godine) zaista doprinose promenama u percepciji kulturnih razlika, percepciji „drugih“ koju ispitujemo putem etničke distance. Time bi se mogao utvrditi i značaj *procesualnosti* samog razvoja etniciteta koji je takođe naglašen u njegovom modelu. Bart je isticao da društvene promene ne moraju nužno da utiču na ujednačavanje kulturnih razlika među grupama. Takođe, etničke distinkcije (kulturne razlike) mogu da opstanu i opstaju uprkos (intenzivnom) međuetničkom kontaktu istraživanih zajednica i upućenosti jednih na druge – što je vidljivo i u podacima o etničkoj distanci u Vojvodini koje smo prikazali.

Intenziviranje odnosa među etničkim zajednicama svakako doprinosi upoznavanju i boljem poznavanju njihovih različitih običaja i drugih kulturnih specifičnosti i olakšava prepoznavanje, smanjenje razlika, stvarajući pri tom dobru osnovu za *priznanje*. Iako se u pristupu Aksela Honeta (2009) na koji smo se već pozivali razlikuju tri modaliteta priznanja koja odgovaraju trima različitim pojmovima osobe (individua, osoba, subjekt), priznanje o kojem ovde govorimo, u perspektivi, tiče se: sa jedne strane, odnosa države prema većinskoj i manjinskim etničkim zajednicama (što u suštini predstavlja zakonsku osnovu kojom se regulišu ljudska i manjinska prava), a sa druge, odnosa društva i drugih zajednica prema nekoj konkretnoj etničkoj zajednici (pitanje vrednosti, poznavanja, tradicije, istorijskih sukoba ili „tradicionalnih prijateljstava“, itd.). Država se često, kada je u pitanju etnička politika, doživljava(la) kao bezlična i pristrasna. No, politika razlike i priznanja ne mora da podrazumeva neku vrstu asimilacionističke politike (Tejlor, 2003; Young, 2005), već može da se izgrađuje na međusobnom poštovanju zajednica i podržavanju određenih razlika među njima. Ipak, to se češće čini kao preskriptivni i normativni, a ne realni zahtev, što delimično dokazuju i podaci iz našeg istraživanja.

Kao primer se mogu navesti etničke distance Mađara prema Srbima, Crnogorcima, Rumunima (i obrnuto), Slovaka prema Mađarima, Crnogoraca prema Slovacima, itd. Dobar deo ovih podataka tiče se ne samo realnog suživota ovih nacionalnih zajednica u Vojvodini, nego i njihovih etničkih stereotipa i predstava koji proizlaze iz različite verske pripadnosti, odnosa među ovim zajednicama ne samo u Srbiji, već i u Rumuniji, Mađarskoj, Slovačkoj, dakle, načina na koji te države priznaju i prepoznaju prava drugih nacionalnih manjina, itd. Takođe, određeni podaci iz ovog i prethodnih istraživanja ukazuju na *postojanost etničkih granica i distance* uprkos pretpostavci o upućenosti ovih zajednica jednih na druge (s obzirom na to da žive na istom geografskom prostoru, u istom naselju).

To nas navodi na zaključak da, što su kulturna obeležja etničkih zajednica različitija, veća je i verovatnoća da će se javljati distanca među njima (npr. katolička i pravoslavna veroispovest kod Hrvata i Srba, ili Mađara i Srba). Ono što svakako ne treba zaboraviti jeste da su etnička (kulturna) obeležja različitih zajednica u velikoj meri određena vrednostima i već pomenutim vrednosnim orijentacijama i da se razlike često produbljuju zahvaljujući njima – one su jedna od najvećih barijera priznanju, a ne različitost kulturnih praksi (običaja, rituala, itd.) samih po sebi. U tom smislu bi i detaljnija obaveštenost i ispitivanje stavova u vezi sa brakom, prijateljstvom ili nekim drugim oblikom društvene veze koja se koristi kao indikator/stepen bliskosti/udaljenosti u društvenim odnosima s obzirom na vrednosne percepcije različitih zajednica u velikoj meri pomogle da se ova problematika rasvetli, ali nesumnjivo i razlike u vrednosnim orijentacijama ispitanika koji žive u siromašnijim seoskim zajednicama i ispitanika iz urbanijih, gradskih područja u Vojvodini.

LITERATURA

- Bakić, J. (2006). Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (*Ethnicity*), nacionalizmu i naciji. *Sociologija*, 48(3), 231-265.
- Balibar, E. (2008). Šta je granica? *Treći program Radio Beograda*, 137-138(I-II), 98-106.
- Bart, F. (1997). Etničke grupe i njihove granice. U F. Putinja i Ž. Stref-Fenar (Prir.), *Teorije o etnicitetu* (str. 211-260). Beograd: XX vek.
- Brubaker, R. & Laitin, D. D. (1998). Ethnic and Nationalist Violence. *Annual Review of Sociology*, 24, 423-452.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Вебер, М. (1976). *Приврѣда и друштво*, I-II. Београд: Просвета.
- Dženkins, R. (2001). *Etnicitet u novom ključu*. Beograd: XX vek.
- Eriksen, T. H. (2004). *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: XX vek.
- Кесмановић, Д. (2001). *Етничка времена*. Београд: XX век.
- Коковић, Д. (2005). *Пукотине културе*. Нови Сад: Прометеј.
- Koković, D. (2010). *Društvo, nasilje i sport*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Koković, D. & Lazar, Ž. (2006). Nacionalni identitet, etnička distanca i vrednosni sistemi građana Vojvodine. U M. Tripković (Prir.), *Multikulturalna Vojvodina u Evropskim integracijama* (str. 117-151). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Kuper, R. (2007). *Raspad nacija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Лазар, Ж. & Коковић, Д. (2005). Етничка дистанца у Војводини – резултати истраживања. *Социолошки преглед*, 39(3), 251-264.
- Lazar, Ž. (2008). *Vojvodina Amidst Multiculturalism and Regionalization*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Malešević, S. (2009). *Sociologija etniciteta*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Marinković, D. (2006). *Konstrukcija društvene realnosti u sociologiji*. Novi Sad: Prometej.
- Mead, G. H. (2003). *Um, osoba i društvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.

- Mesić, M. (2006). *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Paić, I. (1999). Nacionalni san, tranzicija, globalizacija: obrisi promjena identiteta. U J. Čačić-Kumpes (Prir.), *Kultura, etničnost, identitet* (str. 121-138). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Putinja, F. & Stref-Fenar, Ž. (1997). *Teorije o etnicitetu*. Beograd: XX vek.
- Ristić, D. (2010). *Sociological aspects of the 'Politics of Recognition'*. In P. Bikfalvi (Ed.): *7th International Conference of PhD Students, University of Miskolc* (49-56). Humanities: University of Miskolc, Innovation and Technology Transfer Centre.
- Rosenberg, M. J. & Hovland, C. I. (1960). Cognitive, Affective and Behavioral Components of Attitudes. In C.I. Hovland & M.J. Rosenberg (Ed.), *Attitude Organization and Change* (pp. 1-14). New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Sen, A. (2007). *Identitet i nasilje*. Zagreb: Masmmedia i Poslovni dnevnik.
- Simmel, G. (1904). The Sociology of Conflict. I. *The American Journal of Sociology*, 9(4), 490-525.
- Simmel, G. (2001). *Kontrapunkti kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Schaefer, R.T. (2008). *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society*. USA: Sage Publications.
- Sokolović, Dž. (2006). *Nacija protiv naroda*. Beograd: XX vek.
- Tejlor, Č. (2003). *Multikulturalizam – ispitivanje politike priznanja*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Tejlor, Č. (2008). *Izvori sopstva – stvaranje modernog identiteta*. Novi Sad: Akademski knjiga.
- Todorova, M. (2006). *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Тодоровић, Д. (2006). Етнички стереотипи и социјална дистанца као индикатори друштвених предрасуда - појмовно одређење и преглед емпиријских истраживања. *Годишњак за социологију* 2(2), 213-232.
- Touraine, A. (2010). *Le retour de l'acteur: Essai de sociologie*. Paris: Fayard.
- Fuko, M. (2007). *Istorija seksualnosti I – Volja za znanjem*. Loznica: Karpos.
- Fuko, M. (2008). *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.
- Hobsbaum, E. (1996). *Nacije i nacionalizam od 1780*. Beograd: Filip Višnjić.
- Honet, A. (2009). *Borba za priznanje*. Beograd: Filip Višnjić.
- Шљукић, С. (2006). Сукоби у савременом српском друштву – од разарања ресурса до функционалности. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, 31, 583-592.
- Williams, R.M. (1994). The Sociology of Ethnic Conflicts: Comparative International Perspectives. *Annual Review of Sociology*, 20, 49-79.
- Young, I.M. (2005). *Pravednost i politika razlike*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Dragan Koković, Dušan Ristić, University of Novi Sad, Faculty of Philosophy,
Department of Sociology

CULTURAL DIFFERENCES, ETHNIC BOUNDARIES AND ETHNIC DISTANCE: RESEARCH IN VOJVODINA

Summary

The concepts of ethnicity, ethnic boundaries and ethnic distance are analyzed in this paper from the perspective of the approach to ethnicity developed by the Norwegian anthropologist Fredrik Barth. We have analyzed the possibilities and shortcomings of this kind of approach in the interpretation of ethnic distance and ethnic conflict. Sociological aspects of ethnicity in Barth's approach are highlighted. Empirical data presented in the second part of the paper are the result of a research study of ethnic distance among the largest ethnic communities in Vojvodina, and are interpreted in the light of the theoretical assumptions presented in the paper.

The starting point for the interpretation of ethnicity in our paper is the assumption about the universality of social areas in which ethnicity can be identified. Such an interpretation simultaneously questions the supposedly stable and homogeneous group membership and solidarity, while emphasizing the heuristic value of this concept that makes it possible to establish a connection between the phenomena that are apparently quite different. When the concept of ethnicity is interpreted as a specific form of social organization of cultural differences, it allows us to analyze boundaries between social groups and their relationships through cultural contrasts, which are, in fact, the basis of collective identities and interactions in a society.

We proceed with the analysis of the politics of recognition as very important dimension of identity. Ethnic identity is a kind of collective identity, and one of the possible elements of social interaction, in which the actors are "invited" to express it and to expect a certain kind of social recognition.

The research study of ethnic distance in this paper is based on the technique of questionnaire. The survey population included a representative sample of respondents, adult citizens of Vojvodina, members of the most numerous national minorities in Vojvodina (Serbs, Hungarians, Croats, Slovaks, Montenegrins, and Romanians). They were asked questions about the desirability or undesirability of certain kinds of social relations and contacts (from marriage to business relations).

The data that we present show that the distance toward ethnic minorities are relatively uniform and clustered between the numerical values of 3 and 4, indicating the attitudes "I do not care" and "Yes, I do not mind". Generally speaking, we identify a low distance toward Serbs, while a slightly accentuated distance toward members of the Croatian national community is identified. Uniform distance is expressed toward the Hungarian and Slovak communities.

The biggest restraint toward members of other ethnic communities is expressed in the domain of marriage, as the most intimate form of social relation, and the lowest restraint in the domain of friendship, a relationship based not only on rational but also on emotional foundations.

If we consider ethnic distance in this way, the data from our survey could be interpreted as an expression of antagonistic attitudes and predispositions for social behavior and conflict, but not as an expression of the respondents' social behavior. Similar and balanced attitudes of the respondents who belong to the same ethnic community toward other communities confirm the existence of strong and clearly defined ethnic boundaries. This leads us to the conclusion that if the cultural features of the ethnic communities diverge to a greater extent, the greater the possibility is for the

occurrence of distance between them. What should not be forgotten is that the ethnic (cultural) characteristics of different communities are to a large extent determined by their values and value systems, which can be the source of greater differences – values are the most important barriers to the recognition of cultural diversity, and not cultural practices (customs, rituals, etc.) per se.

